

Stroomdalgraslanden in Nederland: ontwikkeling en beheer

*Verlag veldwerkplaats Rivierenlandschap Millingerwaard en
Erlecomse waard, 28 mei 2008*

*Inleiders: onderzoeker Karlè Sýkora (Wageningen Universiteit) en beheerders Harry
Woesthuis (Staatsbosbeheer) en Johan Bekhuis (Ark Natuurontwikkeling)*

*Deelnemers: SBB, Landschappen, ARK, Free Nature, Vereniging Behoud sprengen en beken
Veluwe, Stichting Berglinde, DLG, LNV Directie kennis en Hogeschool Van Hall Larenstein*

Doel: uitwisseling beheerervaringen en kennis uit onderzoek

De Millingerwaard, gelegen tussen Millingen aan de Rijn en Kekerdom, aan de oostkant van de Ooijpolder nabij Nijmegen, is een voorbeeldgebied van natuurontwikkeling in de uiterwaarden. Het was een van de eerste gebieden die ingericht en beheerd werd volgens de principes van Plan Ooievaar, waarbij de natuurlijke processen in de uiterwaarden weer een belangrijke rol kregen.

De natuurontwikkeling in de Millingerwaard begon in 1989 met de stopzetting van de zandwinning van het rivierduin. Een jaar later kwam een natuurontwikkelingsplan in het kader van de landinrichting in de Ooijpolder. In 1993 gingen Staatsbosbeheer, Wereldnatuurfonds en Stichting ARK (nu gesplitst in Ark Natuurontwikkeling en Free Nature) samenwerken en kreeg het huidige beheer zijn vorm. In de jaren erna zijn steeds nieuwe delen van de Millingerwaard aangekocht en deels ontkleid. De gehele Millingerwaard, circa 700 hectare groot, is nu aangekocht. In de komende jaren wordt op enkele voormalige landbouwgronden nog klei afgegraven en wordt een geulensysteem ingericht. In 2015 zal de Millingerwaard volledig ingericht zijn.

Tijdens de veldwerkplaats is ook de Erlecomse waard bezocht, de laaggelegen westelijke uitloper van de Millingerwaard. Tot 2007 waren delen van de Erlecomse waard nog in agrarisch bezit en vond seizoensbeweiding plaats. Vanaf zomer 2008 is er begrazing met galloways en koniks. Deze dieren blijven elk jaar zo lang mogelijk in het terrein, maar vanwege de lage ligging en bij gebrek aan hoogwatervluchtplaats, gaan ze er bij hoogwater uit.

Stroomdalgraslanden

Tijdens de veldwerkplaats lag de nadruk op de stroomdalgraslanden in deze gebieden. Stroomdalgraslanden zijn soortenrijke, relatief open, grazige begroeiingen. Ze liggen op droge, voedselarme, zandige en kalkhoudende stroomruggen, oeverwallen en rivierduinen langs de rivieren. Lokaal komt stroomdalgrasland voor op dijken, zoals bij Tolkamer. Het sterk bedreigde stroomdalgrasland is vrijwel beperkt tot ons land en Nederland heeft dan ook een grote internationale verantwoordelijkheid voor dit type grasland.

Karlè Sýkora volgde met behulp van permanente kwadraten en door herkartering van het gebied de ontwikkeling van de vegetatie. Hij merkte op dat stroomdalgrasland ook al vóór natuurontwikkeling in de Millingerwaard voorkwam. Hij begon het onderzoek omdat hij bezorgd was dat het effect van kuddebegrazing negatief zou kunnen zijn. Uit zijn onderzoek blijkt dat hoewel het gevoerde begrazingsbeheer succesvol blijkt bij het in stand houden van stroomdalsoorten, de stroomdalgraslanden in het onderzochte gebied nu in een ruigere vorm voorkomen. Door zandafzetting konden stroomdalgraslandsoorten zich ook op delen van de voormalige akker vestigen.

Natuurlijke processen

Beheerders van ARK en Staatsbosbeheer laten zo veel mogelijk de natuurlijke processen hun gang gaan. Uiteraard zijn er omstandigheden die deze natuurlijke processen beperken. Ofwel omdat ze onwenselijk zijn, ofwel omdat ze simpelweg niet meer, of in veel geringere mate, bestaan. Het gaat hier met name om veranderde rivierdynamiek door vastlegging van de rivier ten behoeve van de veiligheid en de scheepvaart.

Ondanks de beperkingen, zijn de rivierinvloeden nog steeds groot.

“Rivierdynamiek is de hoofdaannemer, begrazing de onderaannemer”, typeerde Johan Bekhuis de rol van de twee belangrijkste factoren die invloed hebben op de ontwikkeling van de vegetatie op de oeverwallen. “Sedimentatie kan bijvoorbeeld de vegetatieontwikkeling ‘resetten’. Dit is van belang voor het stroomdalgrasland, met name voor de echte pioniersoorten. Voor lager gelegen delen is het inwaaien van zand vanaf de oeverwallen van belang, onder andere voor het tegengaan van verzuring.”

Een ander belangrijk verschijnsel is erosie in de buitenbochten en afbraak van stukken ooibos door overstroming van de uiterwaarden. Dit soort eroderende processen komt nauwelijks meer voor, doordat de rivier en de vaargeul zijn ingeperkt en vastgelegd.

Cyclisch natuurbeheer

Om aan de rivierkundige eisen van Rijkswaterstaat te kunnen voldoen, moet af en toe ingegrepen worden in de sedimenthuishouding en de vegetatieontwikkeling in de uiterwaarden. Ophoping van zand en ontwikkeling van opgaande begroeiing belemmeren immers de afvoer van water en zorgen voor opstuwung in de rivier tijdens hoogwatersituaties. Het ingrijpen is niet per definitie slecht voor de natuur. In een natuurlijk riviersysteem, waarin de rivier zijn loop kan verleggen, zouden ook eens in de zoveel tijd oeverwallen worden weggeslagen en bossen worden ‘opgeruimd’. Hiermee worden de sedimentatie en de vegetatieontwikkeling weer teruggezet. Sinds enkele jaren doen Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer en ARK aan cyclisch natuurbeheer. Daarbij wordt de bovengenoemde werking van het rivierwater nagebootst. Er wordt zodoende ruimte geschapen voor het water en de successie wordt teruggezet naar het pionierstadium.

Begrazing

Naast rivierdynamiek is begrazing een belangrijke factor die de vegetatieontwikkeling in het rivierengebied beïnvloedt. Na de laatste ijstijd hebben verschillende grote grazers in het Nederlandse landschap geleefd. Hun graasgedrag bepaalde voor een groot deel de vegetatiestructuur. Op verschillende plekken in de uiterwaarden, waaronder de Millingerwaard, krijgen grote grazers (afstammelingen van de grazers die er vroeger rondliepen) een belangrijke rol. Door het begrazen van kruiden en ruigtes en het aanvreten van houtige gewassen in de winter houden ze de vegetatie kort en wordt bosvorming vertraagd. De vegetatie krijgt onder invloed van de begrazing een mozaïekvorm. Het min of meer natuurlijke graasgedrag van de kuddes grote grazers heeft tot gevolg dat de beheerder minder invloed kan uitoefenen op die begrazing. De graasdruk blijkt in tijd en ruimte sterk te verschillen, zo liet Johan Bekhuis zien aan de hand van onderzoeksresultaten van studenten. Naast deze seizoensvariatie is er nog een tweede aspect dat sturing lastig maakt: sociale variatie. Er zijn nu twee groepen runderen in het gebied, die een eigen territorium hebben. Dat heeft effect op de graasdruk in bepaalde delen van het gebied.

Ontwikkeling stroomdalgraslanden

Uit het onderzoek van Karlè Šýkora van Wageningen UR naar de ontwikkeling van stroomdalgraslanden in de Millingerwaard blijkt onder andere dat de oppervlakte zuiver stroomdalgrasland af is genomen, er heeft zich nu een stroomdalgrasland ontwikkelt met Bijvoetruigte. De pioniervegetatie van Kweekdravik-Kruisdistel is sterk afgenomen. Natte gemeenschappen en bomen en struiken zijn toegenomen. Ook Kleefkruid-Brandnetelruigte is sterk toegenomen. Beheerder Johan Bekhuis van Ark ziet de ontwikkeling niet echt als achteruitgang van het stroomdalgrasland. "Het klassieke agrarische type van het stroomdalgrasland verdwijnt, maar daar komt een natuurlijker type met meer ruigere vegetatie erin voor terug. Het aantal kenmerkende soorten is niet afgenomen. Het is eigenlijk een stroomdalruigte in plaats van stroomdalgrasland. Minder afgebakende habitat, meer mozaïeken."

De Flora- en Faunawerkgroep Ooijpolder heeft inventarisaties gedaan, waarbij ze naast de flora ook de fauna hebben bekeken. Zij concluderen dat de kwaliteit van stroomdalgrasland is verbeterd en een positieve ontwikkeling doormaakt. Voor ruigten en zomen is de ontwikkeling zelfs zeer positief. Dat geldt ook voor

zachthoutoibos. Voor hardhoutoibos is de kwaliteit en de ontwikkeling gelijk gebleven.

In het veld

Bij het bezoeken van de oeverwal in de Millingerwaard is te zien dat het gaat om een ruig type van het stroomdalgrasland. Bovendien blijkt ondanks het tijdstip van het jaar nog steeds een dikke laag plantenmateriaal aanwezig te zijn op plaatsen waar de vegetatie vroeger om deze tijd kort was. Nogmaals herhaalden de onderzoekers en beheerders dat de kenmerkende stroomdalsoorten in het hele gebied nog allemaal aanwezig zijn.

Sýkora wijst er wel op dat hij vreest dat het stroomdalgrasland in de toekomst toch zal verdwijnen. Deze vrees leeft ook bij Staatsbosbeheer. “We willen het in dit stadium houden”, aldus opzichter Harrie Woesthuis. “Het mag niet verder verruigen. Dus zal het zwaarder begraasd moeten worden.”

Daar ligt echter wel een probleem als het gaat om het beheer van de kudde. “De dichtheden worden afgestemd op de draagkracht van het gebied”, zegt Fokko Erhart, kuddebeheerder bij FREE. “Er kunnen zoveel dieren in het gebied zijn als er de winter kunnen overleven.” Een hogere dichtheid zou betekenen dat er in de winter bijgevoerd zou moeten worden. Voor Staatsbosbeheer een optie, voor ARK ‘een ongewenste stap terug naar agrarisch beheer’, bleek uit de reacties.

Een andere optie is het verhogen van het aantal grazers in de zomer.

“Onnatuurlijk”, beoordeelt Fokko Erhart van Free in eerste instantie. Maar volgens Sýkora is dat niet het geval. “In vroeger tijden trokken de kuddes in de zomer ook van hoge delen naar de groene uiterwaarden. Bovendien weten we niet of de nu toegepaste dichtheden wel natuurlijk zijn. Niemand weet wat de natuurlijke dichtheden waren. Het is zelfs aannemelijk dat de dichtheden zoals nu toegepast ook niet natuurlijk zijn.”

Sturing

Er wordt veel gediscussieerd over aantallen grazers en sturing in de begrazing. Gesuggereerd wordt om te werken met compartimenten, waardoor de begrazingsdruk beter verdeeld kan worden. Ark ziet hier duidelijk weinig in. Sturing bleek in sommige gevallen lastig. Dit is vooral het gevolg van het effect van territoriumgedrag op het terreingebruik. Erhart: “Een paar jaren geleden waren er in de winter in de groep die op het schrale stuk graasde enkele sterk vermagerde dieren. Toen we probeerden deze groep naar de voedselrijke graslanden in het oostelijke deel te leiden, gingen ze mee totdat ze de andere

groep in het oog kregen. Toen keerden ze om en keerden terug naar de schrale graslanden waar zo weinig voedsel te vinden was. Enkele individuen stierven door te sterke vermagering.”

Behoud of ontwikkeling?

Het blijkt steeds een dilemma tussen de ontwikkelingsdoelstelling van het natuurgebied en de behoudsdoelstelling ten aanzien van het waardevolle stroomdalgrasland. Sýkora: “Als het je puur om de natuurlijke processen gaat, en die processen zijn goed, dan zou het je niets moeten kunnen schelen of het verdwijnt of niet. Het komt dan elders wel weer terug, is het idee.”

Johan Bekhuis blijkt die visie te willen uitdragen: in een rivierengebied met voldoende ruimte voor natuur, komt het stroomdalgrasland ergens anders wel weer terug. Staatsbosbeheer lijkt wat dat betreft wat meer gericht op behoud van de huidige natuurwaarden. Ook Sýkora plaatst kantekeningen bij de ontwikkelingsvisie: “Je moet er dan wel zeker van zijn dat deze natuurlijke processen ook echt te herstellen zijn en dat het ook waar is dat wat ergens verdwijnt hierdoor elders terugkeert. Hierover bestaat nog onvoldoende kennis en zekerheid.”

Natura 2000

De beheerder wordt in zijn keuze beperkt door Natura 2000-regelgeving. Stroomdalgrasland is een zeldzaam natuurtype. De beheerder heeft daarom een instandhoudingverplichting en zal er alles aan moeten doen om te voorkomen dat het stroomdalgrasland helemaal verdwijnt. “Als je dan niet de begrazing opvoert, verdwijnt het stroomdalgrasland. Dan kan ik als burger zelfs naar de rechter stappen”, waarschuwt Sýkora.

Bekhuis: “Ook hier pleiten wij daarom voor grotere eenheden. Natura 2000-gebieden zouden ruimer begrensd moeten worden. Dan kun je er makkelijker voor zorgen dat stroomdalgraslanden in het gebied blijven bestaan. Op de ene plek verdwijnt het, op de andere plek ontstaat nieuw stroomdalgrasland.”

Ontgroeien

Dichter bij de waal is het echte Millingerduin te zien. Ook hier is het verruigd. Er is in vijf jaar geen overstroming geweest, vertelt Bekhuis. “Dus vijf jaar geen kwak zand erop gekomen en daarnaast is het weinig begraasd.”

“Dat er op de oeverwallen steeds minder zand wordt afgezet, is ook een natuurlijke ontwikkeling”, aldus Bekhuis. “Lage oeverwallen worden relatief vaak met zand overdekt. Op een gegeven moment zijn ze zo hoog dat ze het hoogwater ontgroeien. Het komt dan zelden voor dat ze onder water lopen, dus is er ook geen zandafzetting.”

Hardhoutoibos

Verderop op het hooggelegen deel van de Millingerwaard, naast het Colenbrandersbos, een eeuwenoud hardhoutoibos, bevindt zich ook een waardevol stroomdalgrasland. Hier is tijdens het extreme hoogwater van 1995 anderhalve meter zand op gekomen. Sindsdien is dat niet meer gebeurd. “Je ziet hier langzaam struiken en bomen opkomen. Maar moeten we ons hier zorgen om maken?”, vraagt Johan Bekhuis zich hardop af. “Is dit het verdwijnen van een waardevol stroomdalgrasland? Of is het het begin van het Colenbrandersbos van de toekomst? De natuur ontwikkelt zich steeds. Voor het een komt het andere in de plaats en wat op de ene plaats verdwijnt, komt elders weer terug. Ik denk dat je het moet bezien op grote schaal.”

Erlecomse waard

Na de Millingerwaard wordt ook de Erlecomse waard bezocht. Een feest voor de botanici in de groep. Door de lage ligging van het gebied is er veel rivierdynamiek. In een korte tijd hebben veel stroomdalsoorten zich kunnen vestigen. Karlè Sýkora spreekt van een interessante ontwikkeling. “Misschien verdwijnt het stroomdalgrasland in de Millingerwaard op den duur. Ik hoop dat we dan inderdaad kunnen zeggen: op die plek is het verdwenen, maar hier in de Erlecomse waard is het opnieuw ontstaan.”

